

Г. Т. КОВПАНЕНКО

*Пам'яті М. Я. Рудинського
присвячується***КУРГАНИ ПОБЛИЗУ с. МАЧУХИ НА ПОЛТАВЩИНІ***(За матеріалами М. Я. Рудинського)*

Протягом багатьох років (1923—1925, 1929, 1946) М. Я. Рудинський проводив розкопки курганів скіфського часу поблизу с. Мачухи Полтавського району та області. Одержані ним матеріали є важливим джерелом для історії та археології цього періоду. На сьогодні вони становлять майже половину того, що є в розпорядженні науки про поховання в басейні р. Ворскли. Проте матеріали цих досліджень слабо висвітлені в літературі. Про розкопки перших років ми маємо лише короткі повідомлення¹ і тільки розкопки 1946 р. були майже повністю опубліковані². Користуючись щоденниками автора³ (описи перших семи курганів не збереглися), матеріалами з розкопок, що знаходяться в фондах Полтавського краєзнавчого музею, описами інвентарів курганів в каталозі археологічних колекцій цього ж музею, нам вдалося майже повністю відновити комплекси поховань.

Могильник, відкритий М. Я. Рудинським у 1922 р., знаходиться за 5 км на північ від с. Мачухи в ур. Таранів яр, де займає північну частину високого мису, обмеженого з заходу та сходу глибокими ярами, а з південного заходу — розлогою балкою. На той час в групі налічувалось 160 невеликих курганів, висотою від 0,5 до 1,5 м, лише один курган в північній частині на краю могильника мав висоту 2,15 м. Кургани розміщені щільно і займають площу десь близько 19 га (рис. 1). Протягом п'яти років М. Я. Рудинським було розкопано 38 курганів. Досліджена, головним чином, центральна частина насипу площадкою прямокутної або круглої форми, розмірами 8×10 м і діаметром 8—14 м.

За спостереженнями дослідника корчування лісу, під яким колись були кургани, та інтенсивна щорічна оранка дуже зруйнували насипи, а інколи і неглибокі могильні ями під ними. Контури ям можна було простежити нижче горизонту на значній глибині по залишках дерева, яким ями були обкладені⁴. Більшість розкопаних курганів датується VI ст. до н. е., а п'ять (№ 9, 10, 13, 14, 15) — V ст. до н. е.

Майже у всіх курганах знайдено по одному похованню скіфського часу і лише в шести — по два (№ 12, 18, 34, 38) та три (24, 33).

¹ М. Я. Рудинський. Археологічні збірки Полтавського музею.— Збірник присвячений 35-річчю музею, т. I. Полтава, 1928, стор. 19—22; його ж. Мачухська експедиція Інституту археології (1946).— АП, т. I. К., 1949, стор. 55—58.

² М. Я. Рудинський. Мачухська експедиція..., стор. 58—69.

³ М. Я. Рудинський. Матеріали до розкопок Тараноярського могильника коло с. Мачухи на Полтавщині. Науковий архів ІА АН УРСР, ф. 15, Р1—4.

⁴ Там же.

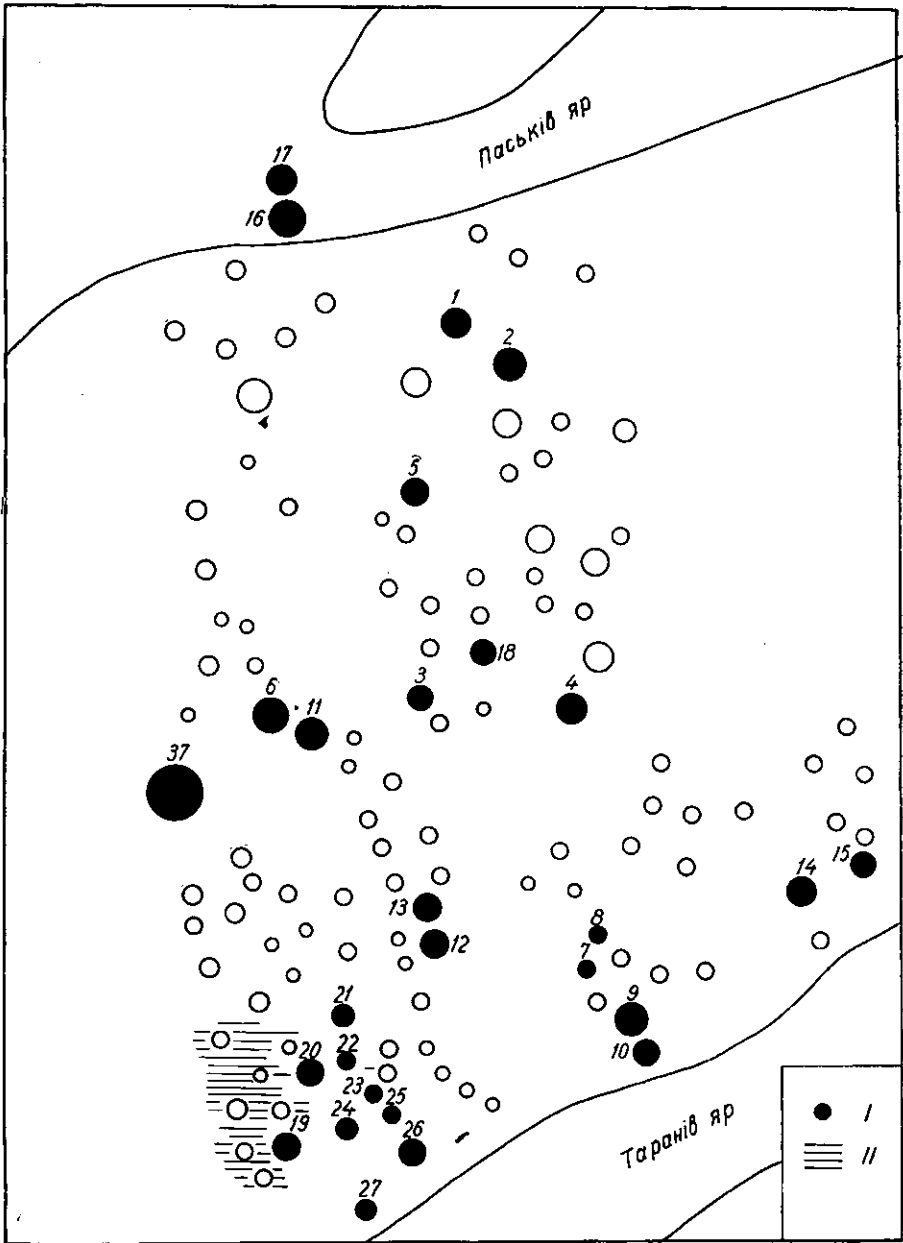

Рис. 1. План курганної групи поблизу с. Мачухи:
 I — розкопані кургани; II — кургани, розкопані у 1929 р.

В останніх одне поховання було в ґрунті, інші в насипу на рівні ґрунту або були трохи заглиблені в ґрунт.

Для мачухських курганів властиві могили прямокутної форми, стінки яких були обкладені деревом. В шести могилах дослідник відзначає наявність зрубів (№ 11, 13, 14, 15, 17, 21). Десять поховань в ґрунтових ямах, з яких одна мала дерев'яний настил (№ 37).

Більшість поховань були одиночні. Кістяки лежали на спині головою на південь або з відхиленням на схід чи захід. Скорчені поховання, на правому або на лівому боці, з аналогічною орієнтацією знайдені в семи могилах (кург. № 2, пох. 2; кург. 24, пох. 1, 2; кург. 25, 33, пох. 2, 3; кург. 34, пох. 1). Всі вони, крім одного (№ 25), знаходились в насипах курганів. В п'яти могилах були парні поховання (№ 8, 14, 15, 19, 23, пох. 2), в одному потрійне (№ 13). В курганах (14 і 23, пох. 2) один із кістяків лежав в скорченому стані з обличчям, звернутим до основного, а в кургані № 8 кістяк був покладений біля ніг основного (за М. Я. Рудинським) в сидячому стані. В потрійному похованні кургану № 13 праворуч від чоловічого кістяка (основного) лежав кістяк жінки з трохи зігнутими в колінах ногами. Зліва, біля ніг основного кістяка знаходився ще один кістяк в скорченому стані, на правому боці, обличчям повернутий до основного. Три кургани (№ 20, 36 і 38), на думку М. Я. Рудинського, були кенотафами⁵.

Інвентар досить одноманітний. Він складається в основному з кераміки, невеликої кількості зброї і кінської вузди та прикрас.

Для поховань VI ст. до н. е. характерна наявність в інвентарі досить сталого набору посудин (черпаки, миски, келихи, горшки з валиком під вінцями), добре відомих в матеріальній культурі цього часу басейна Ворскли та Лісостепового Правобережжя.

Черпаки представлені різними типами. Серед них є з мілкою широко відкритою чашечкою, прикрашеною інколи різьбленим орнаментом (рис. 2, 8, 13; 6, 4), з глибокою чашечкою м'якого профілю з заокругленим або плоским денцем (рис. 2, 10; 5, 1) та глибокі, що мають форму глечика (рис. 4, 33).

Перші два типи більш характерні для пам'яток першої половини VI ст. до н. е. Лісостепового Правобережжя, але в даному могильнику вони трапляються і в комплексах середини або початку другої половини VI ст. до н. е.

Миски конічної або напівсферичної форми із загнутими всередину краями. Дно виділене, інколи сплюснене (рис. 2, 20; 4, 30). Є миски з масивним високим або плоским кільцевидним піддоном (рис. 4, 28). Миски з курганів першої половини та середини VI ст. до н. е. прикрашались по краях конічними виступами або валиковими наліпами (рис. 2, 21; 6, 12).

Келихи з мачухських могил невеликі за розмірами і не завжди правильної форми. Нерідко їх тулуб приплюснутий, а конічна шийка звужується до вінець (рис. 2, 6). Є келихи і більш правильної форми — з опуклим тулубом та ямкою на дні (рис. 5, 9). Келихи не орнаментовані. Виняток становлять два келихи з курганів № 2, поховання 2 та № 24, поховання 3, які орнаментовані конічними виступами (рис. 2, 9) та різьбленим візерунком (рис. 5, 17).

Зброя представлена трьома залізними списами (рис. 2, 5, 7; 5, 13) та незначною кількістю (від 3 до 11) бронзових наконечників стріл архаїчного типу.

Із предметів кінської вузди знайдено дві прорізані бляхи, прикрашені голівкою грифона. Вони добре відомі серед пам'яток VI ст. до н. е. Середнього Подніпров'я (рис. 3, 25).

⁵ М. Я. Рудинський. Мачухська експедиція..., стор. 59, 68.

Найбільш різноманітною групою інвентаря є прикраси. Це бронзові та залізні шпильки з плоскою голівкою або з шишечкою на кінці (рис. 2; 4, 25) бронзові сережки, браслети (рис. 3, 7, 11) та намистини: пастові, скляні, кам'яні, сердоликові, черепашкові (рис. 2, 14—18; 3, 8). Кількість намистин в деяких похованнях досягає 200—300 (к. № 6, 19). Із предметів туалету знайдено дзеркало ольвійського виробництва (рис. 4, 31), шматочки фарби та сірки. Знаряддя праці репрезентовані глиняними пряслами, залізними ножами з дерев'яними колодочками, точильними каменями (рис. 3, 12).

Серед інвентаря курганів V ст. до н. е. основне місце також посідає кераміка, але представлена вона іншими типами. Лощений посуд змінюють горщики грубоватої виробки з проколами та пальцевими ямками по вінцях або й зовсім без орнаменту. Змінюється й форма наконечників стріл (рис. 4, 11—17), набори яких П. Д. Рау справедливо відніс до V ст. до н. е.⁶ Цим же століттям датуються і знайдені меч з наверхшам, що має вигляд пазурів пугиці (рис. 4, 18), бронзові ворворки, бляхи з петлею на зворотному боці (рис. 4, 4) та псалії з двома отворами.

Як бачимо, кургани біля с. Мачухи в цілому відрізняються від могил, розкопаних В. О. Городцовим поблизу Більського городища та І. А. Зарецьким біля с. Лихачівка на Ворсклі. Для останніх характерний більш різноманітний інвентар та складніші поховальні споруди⁷.

Наявність в мачухських могилах великої кількості кераміки, незначного числа зброї та кінської вузди свідчить про те, що розкопані могили належали мирному осілому населенню, селище якого знаходилося поблизу, по другій бік яру, в ур. «Десяте поле». М. Я. Рудинським у 1946 р. тут були проведені незначні розкопки, які дали матеріал, синхронний могильнику. Нижче наводимо опис розкопаних курганів⁸.

Курган № 1 (1923) розташовувався у південно-східній частині могильника. Чотирикутна в плані могильна яма (довжина — 2,3 м, ширина — 1,7 м, глибина — 1 м) з округлими кутами орієнтована з півночі на південь. На західній, східній і південній стінках виявлено залишки дерева, очевидно, від облицювання. Кістяк небіжчика лежав в безладді на дні ями. Добре збереглася лише частина кісток ніг, судячи з яких можна припустити, що похований лежав на спині, головою на південний захід. В ногах стояв розбитий горщик (1) та черпак (2), з правого боку — куляста посудина (3). В ямі було знайдено також речі, положення яких по відношенню до кістяка не з'ясовано: уламки черпака (4) і миски (5), глиняне пряслице (6), залізний наконечник списа (7), ніж (8), шість уламків залізних шпильок (9) та залізну кульку (10).

(1). Частина горщика з відігнутими назовні вінцями, прикрашена проколами під краєм. Діаметр вінець 22 см, дна — 12 см.

(2). Черпак, напівсферичної форми, має чашечку з відігнутими назовні вінцями. Дно округле, з ямкою посередині. Ручка з коротким виступом підвищується над краєм. Черпак прикрашений різьбленим орнаментом з інкрустацією у вигляді смуг, заштрихованих всередині косими лініями, що спускаються від плічок до дна. Колір чорний. Поверхня підлощена. Висота посудини 4,3 см, діаметр вінець 12 см (рис. 2, 2).

⁶ P. Rau. Die Gräber der frühen Eisenzeit im Unteren Wolgagebiet. Pokrowsk, 1929, стор. 21.

⁷ В. А. Городцов. Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде Полтавской губернии в 1906 г.—Труды XIV АС, т. III. М., 1911, стор. 128 і далі; А. А. Zakharov, I. A. Zaretsky's. Excavations in the Government of Kharkov.—ESA, VII, Helsinki, 1932, стор. 62 і далі.

⁸ Використовується нумерація курганів, встановлена М. Я. Рудинським. В дужках наводиться рік розкопок. В тексті цифрами в дужках позначені номери речей, опис яких подається вслід за описом кургану.

(3). Куляста посудина з короткою циліндричною шийкою, трохи відігнутих назовні вінцем та округлим дном з ямкою посередині. Колір сірий, плямистий. Поверхня заглажена. Висота посудини 8,5 см, діаметр 8—8,5 см (рис. 2, 1).

(4). Уламок черпака з широкою ручкою, що високо піднімається над краєм посудини. Ручка прикрашена різьбленим орнаментом з інкрустацією у вигляді ромба, заштрихованого всередині. Колір чорний. Поверхня заглажена (рис. 2, 3).

(5). Уламок миски з загнутим всередину краєм. Поверхня підлощена. Колір сірий.

(6). Пряслице глиняне, конічної форми, висотою 2,3 см та діаметром 3,3 см.

(7). Залізний наконечник списа з пером лавролистої форми й ребром посередині, що переходить у довгу втулку. Довжина наконечника 16,3 см, довжина втулки 7 см (рис. 2, 5).

(8). Залізний ніж довжиною 11,3 см зі слідами дерев'яного руків'я. Спинка вигнута.

(9). Шість уламків залізних шпильок довжиною 6 см з плоскими шляпками (рис. 2, 4).

(10). Залізна кулька діаметром 3 см з отвором посередині.

Курган № 2 (1923 р.) розміщувався поруч з курганом № 1. В ньому знайдено два поховання скіфського часу.

Поховання № 1 — чотирикутна в плані могильна яма з округлими кутами, орієнтована з півночі на південь. Довжина її 2,35 м, ширина 1,85 м, глибина 1,1 м. Стінки ями обкладені корою, поставленою вертикально. Кістяк зберігся погано. На місці лежали кістки ніг, за їх положенням можна припустити, що небіжчик лежав на спині головою на південний захід. В ногах у нього стояли горщик (1) і миска (2). В ямі було знайдено також невелику посудину (3) та залізний наконечник списа (4), положення цих речей по відношенню до кістяка не з'ясовано.

(1). Уламок широко відкритого горщика, прикрашеного проколами. Діаметр вінця 24 см, дна — 10,5 см.

(2). Уламок миски напівсферичної форми із загнутим всередину краєм. Дно трохи виділене. Посудина прикрашена рельєфним орнаментом у вигляді симетрично розташованих подвійних валиків, що спускаються від краю миски на плічко. Висота посудини 13 см.

(3). Уламок невеликої посудини з округлим тулубом і трохи відігнутими назовні вінцями. Перехід від шийки до тулуба виділений ребром, по якому розміщені конічні виступи. Колір чорний. Поверхня заглажена (рис. 2, 9).

(4). Залізний наконечник списа з пером лавролистої форми і ребром посередині, що переходить у довгу втулку. Довжина наконечника 24 см, діаметр втулки 3,3 см (рис. 2, 7).

Поховання № 2 впущене в насип над південним краєм могильної ями поховання № 1. Кістяк лежав у скорченому положенні головою на південь. В ногах у нього стояли поряд черпак (1) і куляста посудина (2). Біля кінцівки лівої руки лежало пряслице (3).

(1). Черпак має мілку широко відкриту чашечку з відігнутими назовні вінцями і округлим дном з ямкою в центрі. Ручка високо піднімається над краєм посудини. Орнамент, різьблений з білою інкрустацією, складається з заштрихованих трикутників, що спускаються від пояса до дна посудини. Ручка у верхній частині прикрашена заштрихованими ромбами і трикутниками, з'єднаними гострими вершинами. Колір коричневий, поверхня лощена. Висота черпака 7,3 см, діаметр вінця 16,5 см (рис. 2, 8).

(2). Куляста посудина (кубок) має широкий приплюснутий до основи тулуб і сплющене дно. Подовжена, звужена догори шийка закінчується відігнутим назовні плоско зрізаним краєм. Колір сірий, поверх-

ня підлошена. Висота посудини 9 см, діаметр вінець 8,4 см (рис. 2, 6).

(3). Пряслице глиняне опуклоконічної форми діаметром 3,1 см і висотою 2,1 см.

Курган № 3 (1923 р.) знаходився на захід від курганів № 1 і № 2. Яма чотирикутної в плані форми (довжина — 3 м, ширина — 2,5 м, глибина — 1,2 м) орієнтована з півночі на південь. На південній, західній і північній стінках ями збереглися залишки дерева від облицювання. Положення і орієнтацію кістяка не з'ясовано. В ямі знайдено: черпак (1), миску (2), уламки залізного ножа із слідами дерев'яного руків'я, намисто (3) і шматочки фарби.

(1). Черпак має глибоку округлодонну чашечку. Віңця злегка відігнуті. Ручка не збереглася. Колір коричневий. Поверхня добре заглажена. Висота посудини 6,7 см, діаметр вінець 10 см (рис. 2, 10).

(2). Миска напівсферичної форми з загнутим всередину краєм. Колір жовтий. Висота 10,2 см, діаметр вінець 37 см, дна — 13 см.

(3). Намисто складалося з 29 дрібних пастових білих і голубих, однієї кістяної і дрібних уламків скляних намистин.

Курган № 4 (1923 р.). Поховання не виявлене. В кургані знайдено терочник округлої форми діаметром 6,3 см і товщиною 4,5 см.

Курган № 5 (1923 р.) знаходився на схід від кургану № 4. В насипу знайдено овальну в перетині ручку амфори довжиною 15,5 см. Поховальна яма, чотирикутної в плані форми з округлими кутами (довжина — 2,30 м, ширина — 1,6 м, глибина — 1 м), орієнтована з півночі на південь. На східній і західній стінках ями простежувались залишки дерева від облицювання. В ямі виявлено уламки миски конічної форми з загнутим всередину плоско зрізаним краєм. Віңця посудини прикрашені різьбленим орнаментом «у вигляді зигзага»⁹ і симетрично розміщеними подвійними валиками, що спускаються від краю миски на плічки. Висота посудини 17 см.

Курган № 6 (1923 р.) знаходився на північ від кургану № 3. Могильна яма чотирикутної в плані форми з округлими кутами була орієнтована з півночі на південь. Довжина її 2,8 м, ширина 2,4 м, глибина 1,1 м. На дні ями виявлено залишки кострища. В ямі знайдено дві миски (1 і 2), черпак (3), кулясту посудину (4), невеликий горщик (5), пряслице (6), намисто (7) і шматочки фарби.

(1). Миска конічної форми з загнутим всередину краєм прикрашена трьома конічними виступами, розміщеними симетрично з трьох боків по краю бортика. Колір сірий, плямистий. Поверхня заглажена. Висота посудини 12,3 см, діаметр вінець 46 см (рис. 2, 21).

(2). Миска напівсферичної форми з загнутим всередину краєм прикрашена подвійними валиками, що спускаються від вінець на плічки. Висота посудини 8,8 см, діаметр вінець 25 см, діаметр дна 10,9 см (рис. 2, 20).

(3). Черпак має мілку, широко відкритгу чашечку та округле дно з ямкою посередині. Перехід від шийки до тулуба злегка виділений ребром. Ручка не збереглась. Колір чорний. Поверхня заглажена. Висота черпака 4 см, діаметр вінець 10 см (рис. 2, 13).

(4). Невелика посудина з округлим тулубом з трохи витягнутою шийкою, яка переходить у відігнуті віңця. Дно з ямкою в центрі. Поверхня підлошена. Колір сірий. Висота посудини 7,8 см, діаметр вінець 7,5 см (рис. 2, 19).

(5). Невеликий горщик з високою, виділеною уступом шийкою і відігнутими назовні віңцями. Тулуб прикрашений з чотирьох боків симетрично розміщеними конічними виступами і смугою різьбленого орнаменту. Колір сірий. Поверхня заглажена. Висота посудини 10,5 см, діаметр вінець 11 см, дна — 7,5 см (рис. 2, 12).

⁹ Каталог археологічного відділу Полтавського музею, ч. II, стор. 104.

(6). Пряслице округло-конічної форми діаметром 2,2 см.

(7). За даними Каталогу Полтавського музею в похованні знаходилось 177 «коричневих», 173 «світлих» та уламки дрібних скляних намистин. В колекції музею з цього поховання зберігаються уламки сердолікових, глазчатих і жовтих скляних намистин (рис. 2, 14—18).

Курган № 7 (1923 р.). Розкопки проведені ямою діаметром 8 м. Чотирикутна в плані могильна яма була орієнтована з півночі на південь (довжина — 2,95 м, ширина — 2 м, глибина — 1,15 м). На південній, західній і східній стінках ями збереглися залишки дерева від облицювання. На дні ями виявлено рештки кількох небіжчиків, положення і орієнтацію яких не встановлено.

В різних місцях ями знайдено такі речі: 1) миску напівсферичної форми на високому піддоні. Поверхня заглажена, сірого кольору з плямами. Висота миски 12,8 см, діаметр вінець 33 см, діаметр дна 13 см (рис. 3, 1); 2) дно горщика діаметром 7,8 см; 3) фрагмент вінець невеликої посудини; 4) шматки залізних речей; 5) бронзовий тригранний наконечник стріли з широкою основою (рис. 3, 4); 6) янтарну намистину чотирикутної і дві такі ж неправильно овальної форми (рис. 3, 5); 7) чотири кам'яні намистини бочкоподібної форми довжиною 1—8 см (рис. 3, 6).

Курган № 8 (1923 р.) знаходився поруч з курганом № 7. В насыпу знайдено гомілкові кістки людини і уламок бронзового стрижня, напевне, від шпильки. Могильна яма чотирикутної в плані форми (довжина 2,8 м, ширина — 2 м, глибина — 0,7 м) з округлими кутами, орієнтована з півночі на південь. На західній і східній стінках ями виявлені залишки дерева від облицювання. В ямі знаходились залишки двох кістяків. Один з них, жіночий, лежав біля західної стінки на спині, головою на південний схід. Другий знаходився у північно-східному кутку біля ніг першого в «сидячому» положенні, обличчям до похованої молодої жінки¹⁰. В північно-західному кутку ями стояла миска (1). Справа від ніг першого небіжчика знаходились дві невеликі посудини (2), біля гомілкової кістки правої ноги — уламки залізної речі (рис. 3, 13), на ліктьовій кістці правої руки — бронзовий браслет (3). Ліворуч від черепа лежала бронзова цвяхоподібна сережка (4), навколо нього було розсипане намисто (5). Між ребрами другого кістяка також було знайдено намистину. Крім названих речей, в могилі виявлено бронзовий наконечник стріли (6). Між першим та другим кістяками лежав залізний ніж (7) і уламок бронзового стрижня, ймовірно, від шпильки (рис. 3, 10). В засипці ями, в північно-східному її кутку, знайдений уламок залізного браслета.

(1). Миска конічної форми з виділеним дном. Колір бурий. Поверхня заглажена. Висотамиски 8,8 см, діаметр вінець 29,5 см, діаметр дна 9,1 см (рис. 3, 2).

(2). Невелика мисочка конічної форми. Дно чітко виділене. Висота посудини 3 см, діаметр вінець 7,5 см, діаметр дна 6,2 см (рис. 3, 3).

(3). Дротяний бронзовий браслет з незімкнутими кінцями, прикрашеними шишечками. Довжина обода 13 см (рис. 3, 11).

(4). Бронзова сережка у формі зігнутого цвяха закінчується напівкруглою шляпкою на одному кінці і шишечкою на іншому (рис. 3, 7).

(5). Намисто складалося з однієї скляної, семи глиняних, п'яти голубих подовжених і двох гранованих, однієї зеленої глазчатої (не збереглася) намистин та шести намистин, виготовлених з черепашок «Сиргаеа» (рис. 3, 8).

(6). Бронзовий тригранний наконечник стріли з широкою основою та виїмчастими гранями (рис. 3, 9).

¹⁰ М. Я. Рудинський. Матеріали до розкопок Тараноярського могильника...

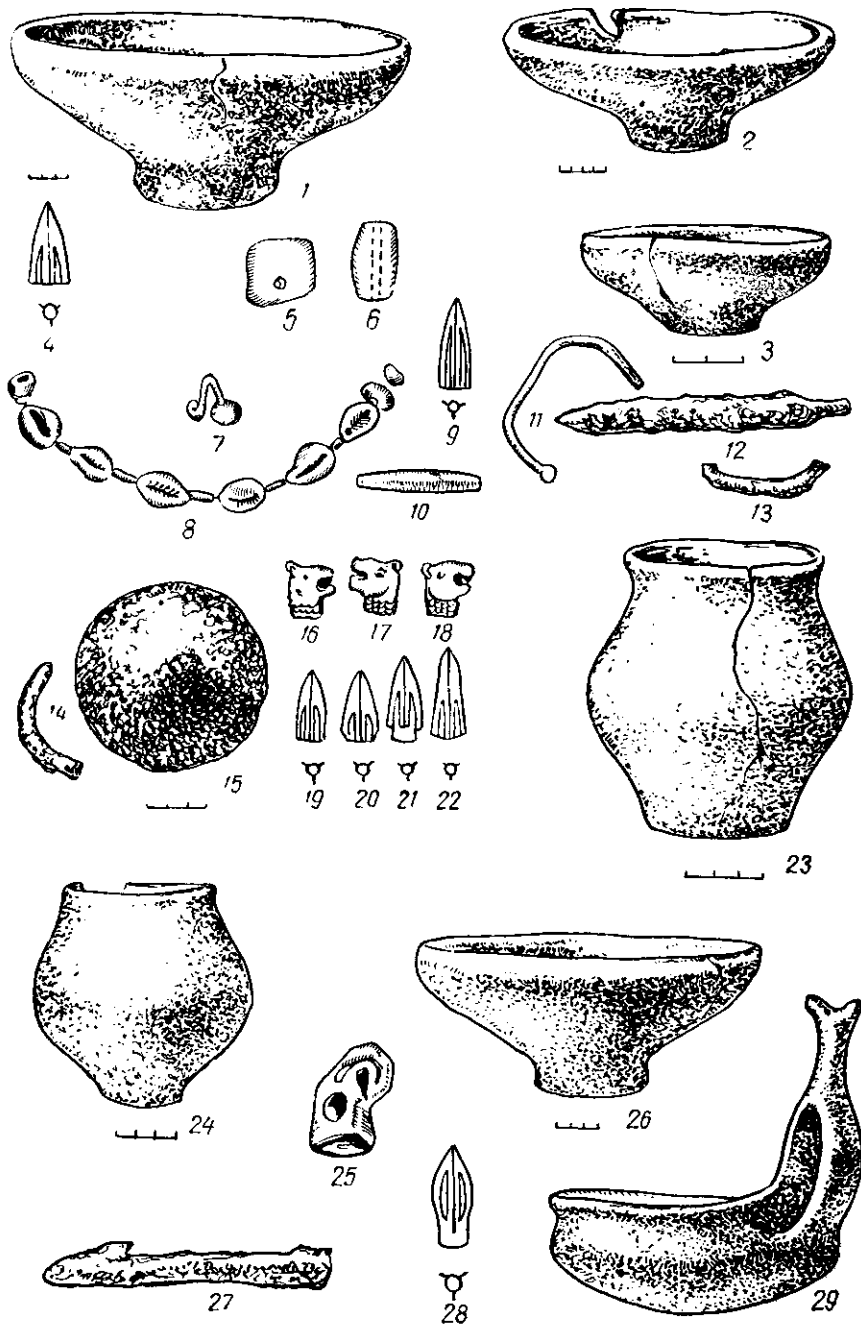

Рис. 3. Речі з курганів поблизу с. Мачухи:
 1, 4-6 — курган № 7; 2, 3, 7-13 — курган № 8; 14-22 — курган № 9; 23, 24, 26 — курган № 10;
 25, 27-29 — курган № 11.

(7). Залізний ніж довжиною 12,2 см зі слідами дерев'яного руків'я і прямою спинкою (рис. 3, 12).

Курган № 9 (1923 р.) розміщений на захід від кургану № 8. Висота його 0,5 м, діаметр 11 м. Розкопки проведені ямою розмірами 8×8 м. В насипу знайдено прикрасу від кінської вуздечки та уламок посудини банкового типу. Чотирикутна в плані могильна яма (довжина — 2,85 м, ширина — 2,5 м, глибина — 1,1 м) з округлими кутами орієнтована з північного сходу на південний захід. На стінках — залишки дерева від облицювання. Зверху по краях ями знаходились залишки дерев'яного накату. Кістяк був розкиданий по дну ями. Його положення та орієнтацію встановити неможливо. На дні та в різних місцях ями було виявлено: три бронзові бляшки (1), чотири бронзових наконечники стріл (2), залізну бляху (3), уламок залізного зігнутого стрижня, мабуть, від браслета (рис. 3, 14) та незначні уламки залізної речі.

(1). Судячи з фотографій і малюнка¹¹, бляшки являли собою платівки, на яких в техніці плоского рельєфа дуже схематично була зображена голова барса з напіввідкритою пащею. Очі не виділені. Вуха напівкругле з виїмкою посередині. Шия орнаментована рядами опуклих лусочок (рис. 3, 16—18).

(2). Чотири бронзові наконечники стріл мали різну форму: а) невисокі трилопатеві з короткою втулкою; б) тригранні зі скошеними кінцями граней; в) тригранні зі схованою втулкою (рис. 3, 19—22).

(3). Залізна опукла бляха діаметром 8,4 см з петлею на зворотному боці і отвором у центрі (рис. 3, 15).

Курган № 10 (1923) знаходився поруч з курганом № 9. Висота його 1,1 м, діаметр 18 м. Розкопки проведені ямою розмірами 10×10 м. В насипу знайдено уламок горщика банкоподібної форми, прикрашеного проколами і пальцеподібними ямками по краю. Чотирикутна в плані могильна яма з округлими кутами була орієнтована з півночі на південь. Довжина її 2,85 см, ширина 2,5 м, глибина 1,1 м. Стінки ями були обкладені деревом, дно — лубом. Зверху яма покрита дерев'яним накатом, від якого збереглись 5—6 колод, покладених поперек ями. Небіжчик лежав у східній частині ями на спині головою на південь з невеликим відхиленням на схід. В північно-західному кутку, ліворуч від ніг похованого, знаходилась миска (1) й горнятко (2), біля ступні правої ноги — невелика мисочка (3), три бронзових наконечники стріл, повернутих вістрями на північ (4), на рівні коліна лівої ноги лежав уламок залізного ножа (5), неподалік від ліктя правої руки — залізний ніж (6), біля лівої руки — горщик (7) і 26 бронзових наконечників стріл (4). Серед кісток грудної клітки також виявлений бронзовий наконечник стріли.

(1). Миска напівсферичної форми з виділеним дном. Колір сірий, поверхня заглажена. Висота миски 11,8 см, діаметр вінець 31 см, діаметр дна 12 см (рис. 3, 26).

(2). Невелика посудина з майже прямими вінцями та сильно опуклим тулубом, який звужується до дна невеликого діаметра. Дно масивне, виділене. Колір бурий, плямистий. Поверхня заглажена. Висота посудини 6,7 см, діаметр вінець 5 см, діаметр дна 3 см (рис. 3, 24).

(4). 30 бронзових наконечників стріл з колекції Полтавського музею не збереглися. Згідно опису М. Я. Рудинського, всі вони були тригранні, з втулкою або без неї¹².

(5). Уламок залізного ножа з ознаками дерев'яної ручки. Довжина частини, яка збереглася, 3,2 см, ширина — 2,2 см.

¹¹ М. Я. Рудинський. Археологічні збірки Полтавського музею, табл. VII, 5, 6.

¹² Каталог археологічного відділу Полтавського музею, ч. II, стор. 106.

(6). Короткий залізний ніж довжиною 8 см також мав ознаки дерев'яного руків'я.

(7). Горщик з відігнутими назовні вінцями, виділеною шийкою, опуклими стінками і плоским дном. Колір сірий, поверхня заглажена. Висота посудини 10,7 см, діаметр вінець 8,5 см, діаметр дна 6,9 см (рис. 3, 23).

Курган № 11 (1923 р.) розташований поблизу кургану № 6. Висота його 0,7 м, діаметр 15 м. Чотирикутна в плані могильна яма з округлими кутами (довжина — 2,8 м, ширина — 2,10 м, глибина — 1,2 м) орієнтована з північного заходу на південний схід. В ямі виявлені залишки дерев'яного зрубу, складеного з грубих колод. Небіжчик лежав головою на південний схід. В ногах у нього знаходились поряд черпак (1), куляста посудина (2) та бронзовий тригранний наконечник стріли (3). Майже в центрі ями було знайдено уламок залізного стрижня, ймовірно, від шпильки (рис. 3, 27), а в різних кутках ями — дві бронзові бляхи від вуздечки (4).

(1). Черпак мав мілку, широко відкриту чашечку та відігнуті назовні вінця. Перехід від шийки до тулуба ледве намічений. Дно округле з ямкою посередині. Ручка з роговидним виступом високо підіймається над краєм черпака. Колір темний. Поверхня підлощена. Висота посудини 7,2 см, діаметр вінець 16 см (рис. 3, 29).

(2). Кубок з округлим тулубом і подовженою, трохи звуженою догори шийкою. Відігнуті назовні вінця мали плоско зрізаний край. Дно сплюснене. Колір бурий, плямистий. Поверхня підлощена. Висота посудини 7,5 см, діаметр вінець 6,4 см (рис. 2, 11).

(3). Бронзовий тригранний наконечник стріли з широкою втулкою (рис. 3, 28).

(4). Дві бронзові бляхи від вуздечки у вигляді стовпчиків з наскрізними отворами прикрашені зображенням голови грифона. Висота однієї з них 1,9 см, другої — 2,2 см (рис. 3, 25).

Курган № 12 (1923 р.) знаходився у західній частині могильника. Висота його 0,7 м, діаметр 14 м. Розкопки були проведені ямою розмірами 10×10 м. В насипу знайдено уламки посудини, прикрашеної наліпним валиком під вінцями і проколами. Чотирикутна в плані могильна яма з округлими кутами була орієнтована з північного заходу на південний схід. Донизу яма звужувалась. Розміри її вгорі 2,90×2,55 м, внизу — 2,4×2,1 м. Дно ями було вкрите залишками дерева. На різних глибинах і в різних частинах ями знайдено окремі кістки людини, невеликий уламок залізної речі та фрагмент посудини.

Курган № 13 (1923 р.) розміщувався поруч з курганом № 12. Висота його 0,75 м, діаметр 15,4 м. Розкопки були проведені ямою розмірами 10×10 м. В насипу знайдено фрагменти ліпних посудин і бронзовий тригранний наконечник стріли. Чотирикутна в плані могильна яма з округлими кутами (довжина — 2,85 м, ширина 2,1 м, глибина 1,15 м) орієнтована з північного сходу на південний захід. В ямі виявлені залишки дерев'яного зрубу, на дні якого лежали рештки трьох кістяків: два з них — в центрі ями, третій — в північно-західному кутку. Всі кістяки були орієнтовані головами на південь, з невеликим відхиленням на захід. Один з небіжчиків (чоловік¹³) лежав на спині. В ногах у нього стояв горщик (1), коло стегна правої ноги була знайдена намистина (2), біля коліна лівої ноги — залізний меч (3), залізні вудила з псаліями (4) і дві бронзові бляшки від вуздечки (5). Під мечем лежала бронзова ворворка (6), біля лівого плеча — 27 бронзових наконечників стріл (7).

Другий кістяк лежав на спині з трохи зігнутими в колінах ногами поруч з першим. Права рука його була витягнута вздовж тулуба, ліва

¹³ Визначення М. Я. Рудинського.

не збереглась. Серед кісток грудної клітки виявлено уламок залізного стрижня, ймовірно, від шпильки, на правій руці — дві бронзові каблучки (8), біля коліна правої ноги — ще одна (9). Між стопами ніг небіжчика лежали поряд глиняне пряслице (10) і залізний ніж (11). Проти ступні лівої ноги знаходились дві невеликі посудини (12 і 13) і залізний ніж (14). Третій небіжчик лежав у скорченому положенні на правому боці, обличчям до першого. Біля його лівої ноги знайдено бронзовий тригранний наконечник стріли і уламок залізного ножа (15).

(1). Посудина мала біконічну форму з відігнутими назовні вінцями і ручкою, котра не збереглась. Перегин тулуба виділений ребром. Колір чорний, плямистий. Поверхня заглажена. Висота посудини 11,5 см, діаметр 9,9 см (рис. 4, 2).

(2). Кругла кам'яна намистина діаметром 5 см (рис. 4, 10).

(3). Залізний меч з серцеподібним перехрестям і пазуреподібним навершшям. Довжина меча 51,5 см, довжина руків'я 13,6 см, ширина клинка 5 см (рис. 4, 18).

(4). Уламок залізних кільчастих вудил з фрагментами залізних псалів з двома отворами.

(5). Дві бронзові опуклі бляшки овальної і підтрикутної форм з петлею на зворотньому боці. Розміри однієї — $2 \times 1,5$ см, другої — $1,5 \times 1$ см (рис. 4, 3, 5).

(6). Бронзова конусоподібна округла в перетині ворворка висотою 3 см і діаметром 2,6 см (рис. 4, 4).

(7). Серед бронзових наконечників стріл зустрічаються: а) трилопатеві з рівною основою; б) трилопатеві з короткою втулкою; в) тригранні з рівною основою, одна з граней гострим шипом опускається донизу (рис. 4, 11—17).

(8). Дві бронзові дротяні каблучки діаметром 2 см (рис. 4, 6, 7).

(9). Бронзова дротяна овальна в перетині каблучка з незімкнутими кінцями діаметром 1,7 см.

(10). Плоске глиняне пряслице висотою 8 см і діаметром 2,35 см (рис. 4, 8).

(11). Залізний ніж з ознаками дерев'яної колодочки. Спинка вигнута. Довжина ножа 12,4 см.

(12). Горщик з опуклими стінками, короткою шийкою і відігнути назовні вінцями. Колір сірий, плямистий. Поверхня нерівна. Висота посудини 9,4 см, діаметр вінець 7,8 см, дна — 5,4 см (рис. 4, 1).

(13). Невелика мисочка конічної форми із плоско зрізаним краєм. Дно на кільцевій підставці. Колір сірий. Поверхня заглажена. Висота 3,3 см, діаметр вінець 8 см.

(14). Уламок залізного ножа довжиною 8,8 см з вигнутою спинкою та з ознаками дерев'яної колодочки (рис. 4, 21).

(15). Уламок залізного ножа довжиною 3,8 см.

Курган № 14 (1923 р.) знаходився в південній частині могильника. Висота його 0,9 м, діаметр 16 м. Розкопки проведені ямою розмірами 9×9 м. Прямокутна в плані могильна яма з заокругленими кутами була орієнтована з північного сходу на південний захід. Довжина її 2,9 м, ширина 2,35 м, глибина 0,9 м. В ямі виявлено залишки дерев'яного зруба, дно якого було вкрите лубом. В північно-західній частині ями знаходились два кістяки, орієнтовані головами на південний захід. Один з них лежав на спині, інший — скорчений — обличчям до першого. Біля витягнутого кістяка знайдено бронзовий тригранний наконечник стріли, два уламки залізних стрижнів довжиною 5,1 і 3,7 см, мабуть від шпильки, і залізний ніж довжиною 10,9 см з кістяним руків'ям. Біля скорченого небіжчика ніяких знахідок не виявлено. В різних місцях ями було знайдено: в південному кутку — горщик (1), в північно-західному — горщик (2) і бронзову ворворку (3).

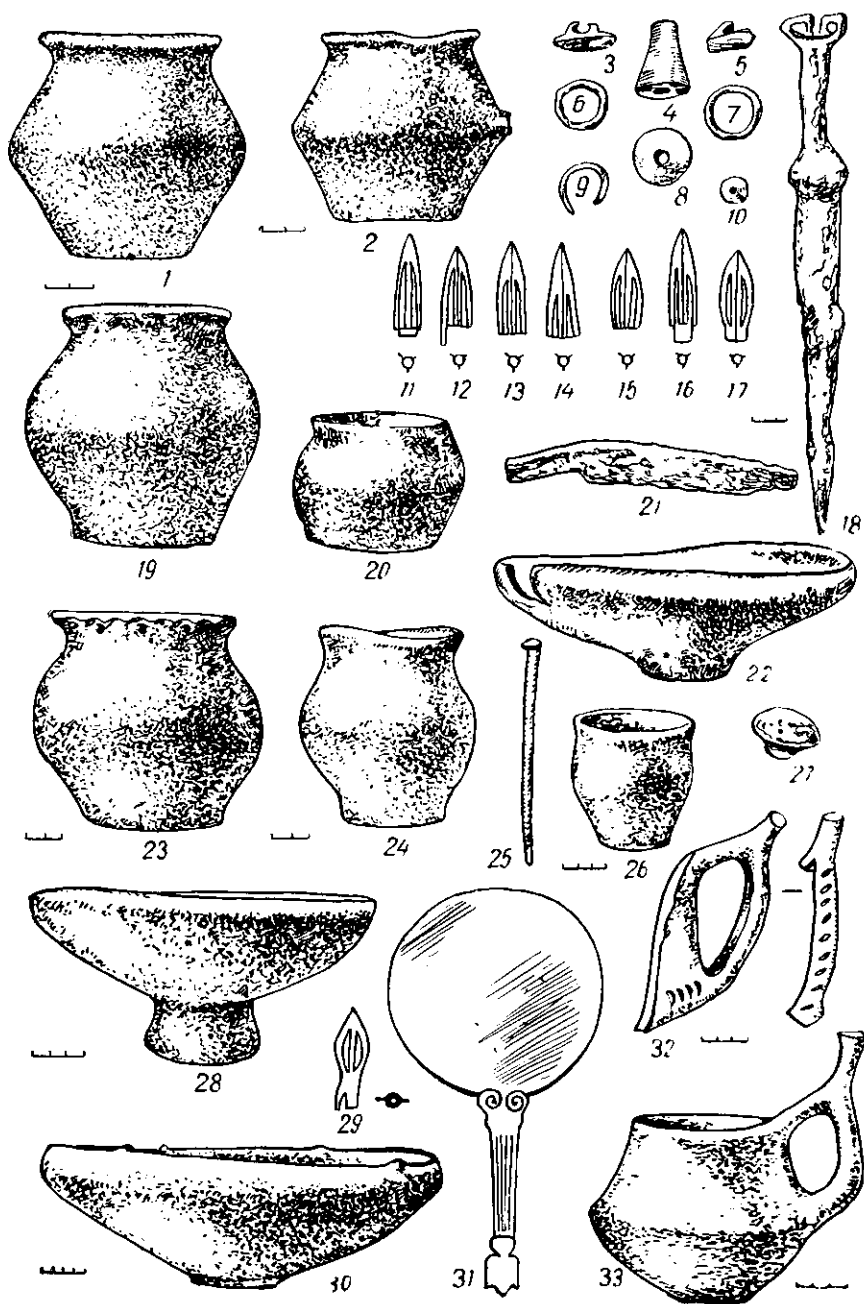

Рис. 4. Речі з курганів поблизу с. Мачухи:
 1—18, 21 — курган № 13; 19, 20 — курган № 14; 22, 32 — курган № 18, поховання № 2; 23—24 — курган
 № 15; 25—27, 30, 31, 33 — курган № 18, поховання № 1; 28, 29 — курган № 16.

(1). Горщик з широким дном і опуклими стінками. Прямі вінця мали злив. Колір сірий, плямистий. Висота посудини 6,4 см, діаметр вінець 7,5 см, дна — 7,3 см (рис. 4, 20).

(2). Горщик з короткою виділеною шийкою, відігнутими назовні вінцями, опуклим тулубом і плоским дном. Колір сірий, плямистий. Висота посудини 12,8 см, діаметр вінець 10 см, дна — 7,7 см (рис. 4, 19).

(3). Бронзова округла в перетині ворворка конічної форми висотою 1,6 см.

Курган № 15 (1923 р.) знаходився також в південній частині могильника. Висота його 0,6 м, діаметр 15 м. Розкопки проведені ямою розмірами 10×10 м. В насипу знайдено уламки горщиків. Чотирикутна в плані могильника яма (довжина — 3,15 м, ширина — 2,1 м, глибина — 1,2 м) з округлими кутами була орієнтована з півночі на південь. В західній і східній частинах ями простежувались ознаки зрубу. На дні, покритому лубом, знаходились рештки двох кістяків, які лежали поруч, головами на південь. Положення небіжчиків визначити не вдалося. Біля одного з них знайдено бронзовий тригранний наконечник стріли. Коло ніг іншого з лівого боку стояли поруч дві посудини (1 і 2), між якими лежав бронзовий тригранний наконечник стріли. Неподадалі від східної стінки ями на рівні рук небіжчика знайдено глиняне пряслице (3), нижче колін — миску (4), біля ніг з правого боку — залізні вудила і бронзовий наконечник стріли.

(1). Горщик мав відігнуті назовні вінця, коротку шийку, опуклий тулуб і плоске дно. Край вінець прикрашений пальцевими вдавленнями і проколами. Колір темний. Висота посудини 11,7 см, діаметр вінець 10,7 см, дна — 7,5 см (рис. 4, 23).

(2). Маленький горщик з опуклими стінками, високою шийкою і відігнутими назовні вінцями. Висота посудини 10,5 см, діаметр вінець 7 см, дна — 6 см (рис. 4, 24).

(3). Глиняне пряслице конусовидної форми діаметром 2,2 см і висотою 1,1 см.

(4). Миска конічної форми з плоскою зрізаним краєм. Висота її 9,7 см, діаметр дна 10 см, вінець — 27,2 см.

Курган № 16 (1923 р.) знаходився в північній частині могильника. Висота його 0,7 см, діаметр 14 м. Розкопки проведено ямою розмірами 9×9 м. Могильна яма чотирикутної в плані форми з округлими кутами (довжина — 2,45 м, ширина — 1,85 м і глибина — 0,8 м) була орієнтована з півночі на південь.

Дно вкрите лубом. Кістки похованого розкидані по дну ями. Декілька кісток, що збереглися на місці, дали можливість припустити, що небіжчик лежав головою на південь. В ногах у нього стояла миска напівсферичної форми на високій ніжці. Висота її 11,3 см, діаметр вінець 29,8 см (рис. 4, 28). Поряд з мискою лежали шматки сірки і уламок залізного ножа. В південній частині ями знайдено уламки залізних речей і залізну кульку з отвором посередині, біля східної стінки — бронзовий дволопатевий наконечник стріли з шипом на втулці (рис. 4, 29).

Курган № 17 (1923 р.) був розміщений також в північній частині могильника. Висота його 1 м, діаметр 20 м. Розкопки проведено ямою розмірами 10×10 м. Чотирикутна в плані могильна яма з округлими кутами (довжина — 2,55 м, ширина — 2,3 м, глибина — 1 м) була орієнтована з північного сходу на південний захід. Тут виявлено залишки дерев'яного зрубу, дно якого було вкрите лубом. Збереглися уламки кісток і два зуба небіжчика. В південно-західному кутку ями знайдено розбиту миску і два тригранних наконечники стріл: бронзовий і залізний. Бронзовий наконечник, за даними Каталогу Полтавського музею, тригранний, з шипом на втулці.

Курган № 18 (1924 р.) знаходився поруч з курганом № 17. Висота його 0,6 м, діаметр 0,44 м. В насипу знайдено уламок дна черпака, сер-

долікову намистину циліндричної форми, уламок горщика, прикрашеного наліпним валиком під вінцями, шматки реальгара та нижню щелепу людини. В кургані відкрито два поховання скіфського часу.

Поховання № 1 виявлене в північній частині кургану на глибині 0,75 м. Чотирикутна в плані могильна яма з округлими кутами (довжина — 2,7 м, ширина — 2,2 м, глибина — 0,9 м) орієнтована з півночі на південь. На дні ями знайдено рештки кістяка, який був орієнтований головою на південний-південний схід. Біля голови небіжчика стояло три посудини: миска (1), черпак (2) і маленький горщик (3), перед обличчям — бронзове дзеркало (4). Серед кісток грудної клітки виявлено бронзову шпильку (5) і бронзовий «гудзик» (6).

(1). Миска напівсферичної форми з загнутим всередину краєм. Дно злегка виділене. Край миски прикрашений виступами, розміщеними горизонтально з чотирьох боків. Колір темно-сірий. Висота посудини 13,2 см, діаметр 39 см (рис. 4, 30).

(2). Черпак глибокий глекоподібної форми з ручкою, що невисоко підноситься над краєм. Дно плоске. Висота черпака 10,9 см, діаметр вінець 7 см, дна — 4,7 см (рис. 4, 33).

(3). Невеликий горщик банкоподібної форми з трохи опуклим тулубом. Дно плоске. Колір брудний. Поверхня заглажена. Висота горщика 6,8 см, діаметр вінець 7 см (рис. 4, 26).

(4). Бронзове дзеркало являє собою круглий диск з невисоким бортиком (0,5 см). Внутрішня сторона і довга ручка прикрашені чотирма поздовжніми рівчачками. Верхня частина ручки на місці прикріплення її до диска оздоблена іонійськими волютами, а з протилежного боку — зображенням голови барана, виконаним в техніці плоского рельєфа. Діаметр диска 14 см, довжина руків'я 12,2 см (рис. 4, 31).

(5). Бронзова шпилька довжиною 9,7 см з голівкою у вигляді шишечки (рис. 4, 25).

(6). Бронзовий «гудзик», за Каталогом Полтавського музею, мав діаметр 1,8 см (рис. 4, 27).

Поховання № 2 було впущене через насип на рівень ґрунту над краєм могильної ями № 1. Небіжчик лежав головою на південний схід. В головах у нього стояв черпак глекоподібної форми з подовженою шийкою, що звужувалась догори. Перехід від шийки до тулуба виділений ребром, по якому йшли косі насічки. Ручка з коротким циліндричним виступом була орнаментована такими ж насічками (рис. 4, 32). Колір черпака чорний. За 65 см на північ від черпака стояла миска напівсферичної форми з загнутим всередину краєм і виділеним дном. Висота миски 11,2 см, діаметр вінець 33,5 см, дна — 10,2 см (рис. 4, 22).

Курган № 19 (1925 р.) розташований в північній частині могильника. Висота його 0,6 м, діаметр 13,5 м. В насипу знайдено два фрагменти стінок ліпних посудин, уламки залізної речі та шматочки реальгара. На глибині 0,6 м відкрито яму чотирикутної в плані форми з округлими кутами, орієнтовану з північного заходу на південний схід. Довжина її 3,1 м, ширина 2,25 м, глибина 0,85 м. На дні ями знаходились два кістяки, що лежали поруч головами на південний схід. Біля голови першого з них знаходилась миска (1), біля ніг — черпак (2) і уламки предметів з срібла та заліза. Поблизу іншого знайдено дві посудини (3 і 4), миску (5), шматочки реальгара і сірки. В західній частині ями виявлено 198 намистин (6).

(1). Миска напівсферичної форми з загнутим всередину краєм. Колір сірий. Висота миски 8 см, діаметр вінець 34 см, дна — 14 см (рис. 5, 4).

(2). Черпак з глибокою чашечкою, яка розширюється донизу, прямими вінцями і плоским дном. Над краєм невисоко підвищується ручка.

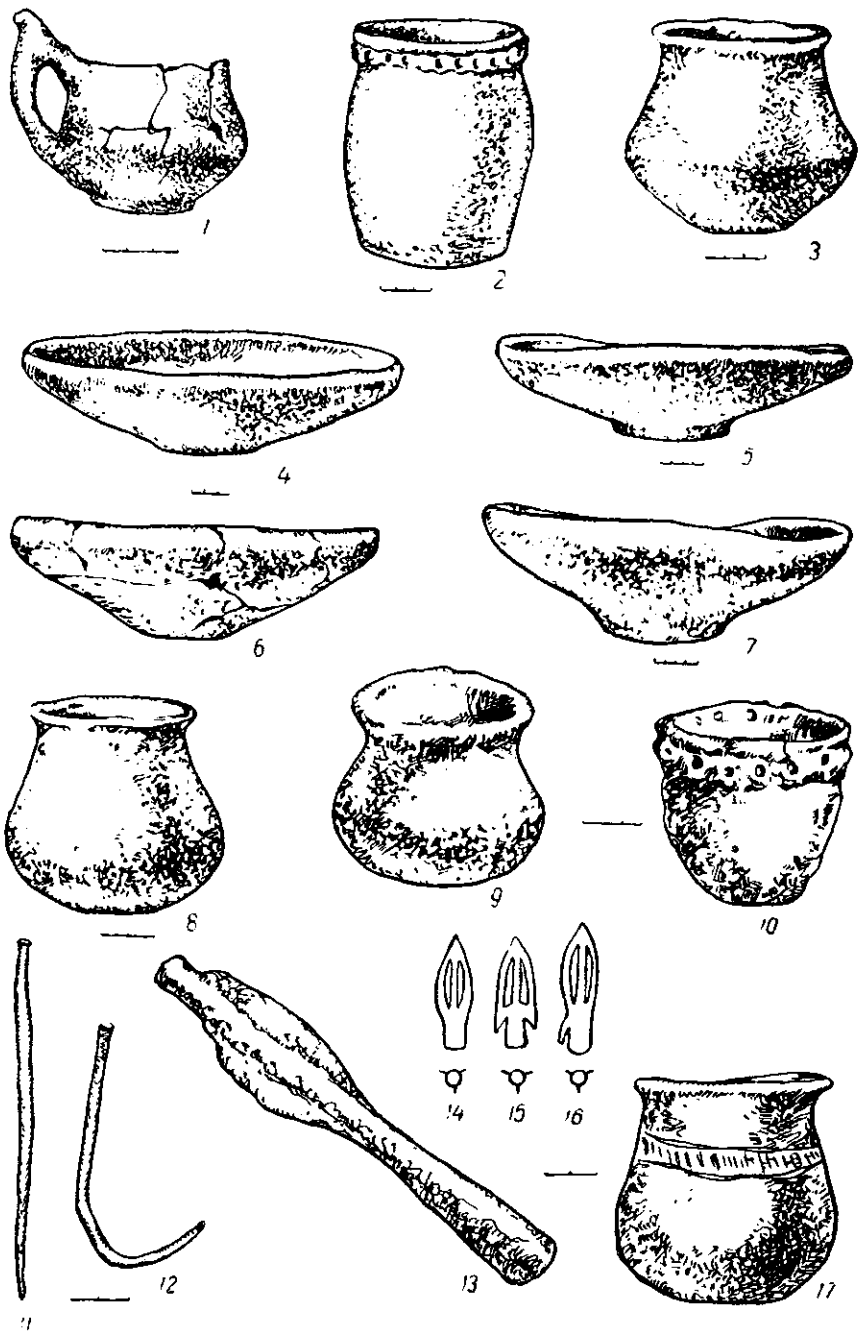

Рис. 5. Речі з курганів поблизу с. Мачухи:

5 — курган № 19; 6 — курган № 20; 7, 8 — курган № 21; 9, 10 — курган № 22; 11—12 — курган № 23, поховання № 2; 13—17 — курган № 24, поховання № 3.

Колір сірий, плямистий. Поверхня заглажена. Висота черпака 7,2 см, діаметр вінець 8,2 см, дна — 1,8 см (рис. 5, 1).

(3). Горщик бочкоподібної форми. По краю вінець прикрашений наліпним валиком, розчленованим пальцевими ямками, і проколами нижче нього. Колір бурий. Висота посудини 11,2 см, діаметр вінець 9,5 см, дна — 7,5 см (рис. 5, 2).

(4). Маленька посудина біконічної форми з подовженою шийкою, яка конічно звужується догори, і плоско зрізаними відігнутими назовні вінцями. Перехід шийки в тулуб виділений ребром, дно плоске. Колір бурий, плямистий. Поверхня заглажена. Висота посудини 10 см, діаметр вінець 9,4 см, дна — 6 см (рис. 5, 3).

(5). Миска напівсферичної форми з загнутим всередину краєм. Дно виділене. Висота посудини 8,7 см, діаметр вінець 35,7 см, дна — 12,4 см (рис. 5, 5).

(6). Намисто в колекції не збереглося.

Курган № 20 (1925 р.) знаходився поруч з курганом № 19. Висота його 0,65 м, діаметр 13 м. На глибині 0,85 м від давньої поверхні майже в центрі кургану лежала плита з пісковика. За 0,9 м на північний захід від неї знайдено перевернуту догори дном миску, шматки реальгара і дві білі намистини.

Миска напівсферичної форми із загнутим всередину краєм і невиділеним дном. Висота її 9,6 см, діаметр вінець 32 см, дна — 9,2 см (рис. 5, 6).

Курган № 21 (1925 р.) розміщувався в західній частині могильника. Висота його 1,25 м, діаметр 22 м. На глибині 0,2 м нижче рівня давньої поверхні знаходилася чотирикутна у плані яма (довжина — 2,2 м, ширина — 1,8 м, глибина — 1,2 м), орієнтована з північного заходу на південний схід. В ямі виявлено залишки дерев'яного зрубу, на дні якого лежав кістяк, орієнтований головою на південний схід. З правого боку від голови стояла миска (1), на рівні плеча знайдено половину пряслиця (2), проти коліна — кубок (3), з лівого боку, на рівні лікта, — черпак (4). В різних місцях на дні ями виявлені окремі вуглинки.

(1). Миска напівсферичної форми з загнутим всередину краєм. Колір сірий. Поверхня заглажена. Висота посудини 12 см, діаметр вінець 40 см, дна — 15,2 см (рис. 5, 7).

(2). Глиняне пряслице конічної форми висотою 1,9 см.

(3). Кубок має широкий тулуб, трохи приплюснутий до дна та подовжену шийку, що конічно звужується догори і переходить в відігнуті назовні плоско зрізані вінця. Колір сірий, плямистий. Поверхня підлощена. Висота посудини 9,4 см, діаметр вінець 7,7 см (рис. 5, 8).

(4). Уламок черпака, прикрашеного різьбленим орнаментом. Його висота з ручкою 12,2 см.

Курган № 22 (1929 р.) також розміщений у західній частині могильника. Його висота 0,6 м, діаметр 18 м. В насипу знайдено уламок черпака, шматочки реальгара, вуглинки. Чотирикутна в плані могильна яма з округлими кутами (довжина — 2,1 м, ширина — 1,85 м, глибина — 1,15 м) орієнтована з північного сходу на південний захід. На стінках ями і на її дні виявлено залишки дерева від облицювання. В південній частині ями воно обгоріло. В ямі знаходились залишки кістяка. В північно-західній частині знайдено посудину з округлим тулубом і невисокою шийкою, що переходить у відігнуті вінця (рис. 5, 9), в північній — невеликий широко відкритий горщик з наліпним валиком під вінцями, розчленованими пальцевими ямками і проколами (рис. 5, 10). В південно-західному кутку виявлено уламок залізного ножа і фрагмент ліпної посудини.

Курган № 23 (1929 р.) був розміщений поруч з курганом № 22. Висота його 1,1 м, діаметр 15 м. Розкопки проведено ямою розмірами

8×8 м. В насипу, майже в центрі розкопу, знайдено фрагменти ліпної посудини і половину черпака. В кургані відкрито два поховання.

Поховання № 1 дитяче, знаходилось в північно-східній частині кургану на глибині 0,6 м. Кістяк лежав на лівому боці, орієнтований головою на схід. Супроводжуючий інвентар відсутній.

Поховання № 2 виявлене в центрі кургану. Майже квадратна в плані могильна яма (довжина — 2,2 м, ширина — 2,1 м, глибина — 1,15 м) орієнтована з північного сходу на південний захід. На дні ями зафіксовано залишки двох кістяків поганої збереженості, що лежали поруч, головами на південний схід. Один з них, можливо, був скорчений. В південно-східному кутку ями знайдено миску, поставлену боком. За 0,8 м від південно-західного кутка лежали вкупі кілька речей, які, на думку дослідника, були пов'язані з похованням: миска напівсферичної форми із загнутим всередину краєм і виділеним дном, прикрашена симетрично розміщеними по краю «наліпами»; горщик, орнаментований наліпним валиком під вінцями та проколами; дві бронзові шпильки (стрижень однієї з них зігнутий) довжиною по 11,5 см з невеликою напівкруглою шляпкою (рис. 5, 11, 12) і дрібне намисто.

Курган № 24 (1929 р.) знаходився в західній частині могильника. Висота його 0,65 м, діаметр 15 м. Розкопки проведено ямою розмірами 8,5×8,5 м. В насипу знайдено уламки миски та вуглинка, в північно-східному кутку розкопу лежала миска, перевернута догори дном. В кургані відкрито три поховання.

Поховання № 1 виявлено в північно-західному кутку розкопу на глибині 0,2—0,3 м нижче давньої поверхні. Небіжчик лежав у скорченому положенні на лівому боці головою на південний схід.

Поховання № 2 було відкрите в північно-східному кутку розкопу на глибині 0,45 м нижче горизонту. Небіжчик лежав у скорченому положенні на правому боці, головою на південь.

Поховання № 3 знаходилось в північній частині розкопу на глибині 0,75 м. Чотирикутна в плані могильна яма (довжина — 2,3 м, ширина — 2 м, глибина — 1 м) орієнтована з північного-північного сходу на південний-південний захід. В ямі зафіксовано залишки дерев'яного зрубу, складеного з грубих колод. Кістяк не виявлений. На дні ями, біля північно-східної стінки, стояв кубок з широким, приплюснутим до основи тулубом, сплосченим дном і шийкою, що конічно звужувалась догори і переходила у відігнуті назовні вінця. Посудина прикрашена різьбленим орнаментом з інкрустацією (рис. 5, 17). Поруч з кубком було знайдено три бронзових трилопатевих наконечники стріл: один — з овальною голівкою і широкою втулкою, що виступає, інші — з шипом на втулці (рис. 5, 14—16).

За 50 см від південного краю могильної ями, трохи вище давнього ґрунту, знайдено залізний наконечник списа з пером лавролистої форми і ребром посередині, яке переходить в довгу втулку. На думку М. Я. Рудинського, він пов'язаний з похованням у ямі (рис. 5, 13).

Курган № 25 (1929 р.) знаходився поруч з курганом № 24. Висота його 0,4 м, діаметр 9,5 м. Розкопки проведено ямою радіусом 4 м. В північно-західній частині насипу, на глибині 0,2 м знайдено уламок сірого граніту і фрагмент вінець миски.

На глибині 0,4 м нижче давньої поверхні знаходилась могильна яма неправильної чотирикутної форми з округлими кутами (довжина — 1,7—1,9 м, ширина — 1,25—1,35 м, глибина — 0,9 м) орієнтована з півночі на південь. Кістяк лежав у скорченому положенні на правому боці, головою на південь. Права рука його була простягнута до обличчя, кістки лівої не збереглися. Череп був зсунутий з місця і лежав у стороні. Коло правої руки небіжчика стояв черпак (1), за 65 см на захід від ступнів ніг — горщик (2), між кістками грудної клітки було вияв-

Рис. 6. Речі з курганів поблизу с. Мачухи:

1, 4 — курган № 25; 2 — курган № 27; 3, 5, 6 — курган № 32; 7 — курган № 33, поховання № 2; 8, 11 — курган № 33, поховання № 4; 9, 10 — курган № 34, поховання № 1; 12, 13 — курган № 36.

лено дрібні намистини, шматочки реальгара і сірки. Під черепом лежав уламок залізного стрижня, ймовірно, від шпильки.

(1). Черпак з мілкою, широко відкритою чашечкою та округлим дном з ямкою в центрі. Ручка з плоским виступом високо зводиться над краєм посудини. Колір чорний, поверхня заглажена. Висота черпака 3,5 см, діаметр вінець 10,2 см (рис. 6, 4).

(2). Маленький широко відкритий горщик з відігнутими вінцями, короткою виділеною шийкою, трохи опуклим тулубом і широким плоским дном. Колір жовтий, плямистий. Поверхня заглажена. Висота посудини 8,8 см, діаметр вінець 6,7 см, дна — 5,9 см (рис. 6, 1).

Курган № 26 (1929 р.) був розміщений поруч з курганом № 25. Висота його 0,18 м, діаметр 10 м. Розкопки проведено ямою радіусом 4,25 м. На глибині 0,25 м майже в центрі розкопу знайдено уламок черепа та уламок миски, поставленою боком. На глибині 0,6 м в північно-

східній частині розкопу виявлено залишки зруйнованого поховання, від якого збереглися частина черепа та уламок ручки черпака з рогоподібним виступом.

Курган № 27 (1929 р.) знаходився в західній частині могильника. Висота його 0,35 м, діаметр 9,5 м. Розкопки проведено ямою радіусом 4,25 м. На глибині 0,25 м нижче горизонту знайдено шматочок реальгара, на глибині 0,35 м — бронзову шпильку з плоскою цвяхоподібною шляпкою довжиною 8,5 см (рис. 6, 2) та уламок точильного бруска і пряслице.

Курган № 28 (1929 р.) знаходився там же. Висота його 1 м, діаметр 19 м. Розкопки провадилися ямою радіусом 5,25 м. На глибині 0,25—0,30 м нижче горизонту виявлено чотирикутну в плані яму (довжина — 3,5 м, ширина — 2,3 м, глибина — 0,9 м), орієнтовану з півночі на південь. Донизу яма звужувалась і набирала прямокутної форми з нерівними сторонами. Довжина її тут становить 2,2—2,4 м, ширина 1,5—1,8 м. На стінах ями збереглися ознаки дерева від облицювання. Біля східної стінки ями знайдено черпак, який, за описом М. Я. Рудинського, мав грушоподібну форму, а у північно-західному кутку — уламки стінок ліпної посудини.

Курган № 29 (1929 р.) знаходився там же. Висота його 0,45 м, діаметр 12,5 м. Розкопки провадилися ямою радіусом 4,25 м. В центрі розкопу на рівні давнього ґрунту знайдено уламки миски і фрагменти великої посудини, прикрашеної наліпним валиком на тулубі. Чотирикутна в плані яма з округлими кутами (довжина — 1,85 м, ширина — 1,4 м, глибина 0,85 м) орієнтована з північного-північного сходу на південний-південний захід. Небіжчик лежав на спині головою на південний схід. В південно-західному кутку ями стояла куляста посудина, біля північної стінки знайдено уламки миски і фрагмент широко відкритої посудини, прикрашеної наліпним валиком під вінцями. Неповдалік від східної стінки лежала намистина.

Курган № 30 (1929 р.). Висота насипу 0,3 м, діаметр 10,5 м. Розкопки проведено ямою радіусом 4 м. Могильна яма неправильної чотирикутної форми з округлими кутами (довжина — 1,65 м, ширина — 1,5 м, глибина — 0,8 м) орієнтована з півночі на південь. На дні ями знаходились залишки кістяка. В південно-східному кутку знайдено миску, прикрашену наліпами, біля східної стінки — миску, поставлену на бік і фрагменти великої посудини з проколами під вінцями. Серед розкиданих кісток небіжчика знайдено невеликі чорні намистини.

Курган № 31 (1929 р.) знаходився в західній частині могильника. Висота його 0,35 м, діаметр 9 м. Розкопки проведено ямою радіусом 3,5 м. Поховальна яма виявлена у північно-східній частині розкопу на глибині 0,7 м. Вона мала чотирикутну в плані форму з округлими кутами (довжина — 2,85 м, ширина — 1,8 м, глибина — 0,9 м) і була орієнтована з північного заходу на південний схід. Кістки поховання зрушені з місця. В південній частині ями знайдено уламки черепа, нижньої щелепи та зубів. Біля них лежали фрагменти миски, прикрашені «наліпами» по краю, та уламки ліпної посудини.

Курган № 32 (1946 р.) знаходився в північній частині могильника. Висота насипу 0,8 м, діаметр 21 м. Розкопки проведені ямою розмірами 8×8 м. В насипу, на глибині 0,3 м, знайдено два фрагменти днищ ліпних посудин, на глибині 0,4 м — уламок вінець і уламки стінок ліпних посудин з лощеною поверхнею. На глибині 0,6 м нижче горизонту відкрито поховальну яму чотирикутної не зовсім правильної у плані форми з округлими кутами (довжина—3 м, ширина—1,9—2 м, глибина—1,10 м), орієнтовану з північного-північного заходу на південний-південний схід. Стінки ями були обкладені деревом. На дні, в південно-східній її частині, знаходились залишки поховання, серед кісток якого

знайдено два уламки бронзової речі, два — залізних стрижнів, мабуть, від шпильки, і один — залізної речі. На одному з уламків збереглися залишки дерева. В засипці ями виявлено також уламки людських кісток, лощену миску конічної форми з опуклими стінками і виділеним дном (діаметр вінець 27 см) (рис. 6, 3), верхню частину горщика, прикрашену пальцевими вдавленнями по краю вінець і проколами нижче нього (рис. 6, 6), та бронзову дротяну каблучку діаметром 3 см з розплющеними та обрізаними кінцями, що заходили один за один (рис. 6, 5).

Курган № 33 (1946 р.) знаходився за 25 м на південний схід від кургану № 37. Висота його 0,9 м, діаметр 21 м. Розкопки проведені ямою розмірами 8×8 м. В насипу знайдено людські кістки і фрагменти ліпних посудин, прикрашених проколами і пальцевими вдавленнями по краю вінець, та уламок стінки лощеної посудини. В кургані виявлено чотири поховання.

Поховання № 1 знаходилось в північно-західній частині розкопу, на глибині 1,25 м. Небіжчик лежав у скорченому положенні на лівому боці, головою на схід. Ніяких речей біля нього не знайдено. Лише на плечевій кістці правої руки збереглися сліди окису міді.

Поховання № 2 знайдено в північно-східній частині розкопу на глибині 0,40—0,50 м нижче горизонту. Небіжчик лежав у скорченому положенні, головою на південний-південний схід. Над головою знаходився невеликий горщик, кілька уламків намистин: дрібних пастових та скляної голубувато-зеленого кольору. Горщик мав форму банки з відігнутими назовні вінцями, трохи опуклим тулубом і плоским дном. Він був прикрашений пальцевими вдавленнями по краю вінець і проколами нижче них. Колір горщика світло-коричневий, поверхня добре заглажена. Висота посудини 14 см, діаметр вінець 12 см (рис. 6, 7).

Поховання № 3 було виявлено в північно-східній частині розкопу, на глибині 1,35 м від вищої його точки. Небіжчик лежав на лівому боці з трохи зігнутими ногами, головою на південь, обличчям вниз. Руки протягнуті до обличчя. Біля ступні правої ноги небіжчика стояв розбитий невеликий горщик. З лівого боку від черепа знайдено уламок морської черепашки, очевидно, від прикраси, а за 50 см на схід від тазових кісток — купку вугілля.

Поховання № 4 знаходилось в південній частині розкопу. Могильна яма майже квадратної в плані форми з округлими кутами (довжина — 2,45 м, ширина — 2,15 м, глибина — 0,9 м) орієнтована з півночі на південь. На стінах ями збереглися залишки дерева, очевидно, від облицювання. Кістки поховання були розкидані по дну ями. Серед них в південно-східному кутку ями знайдено чотири скляних намистини червонувато-жовтого кольору і одну грановану з зеленуватого скла. В центрі ями — уламок залізного стрижня, ймовірно, від шпильки. Біля східної стінки ями стояв черпак (1), а поруч з ним лежав залізний ніж (2).

(1). Черпак з мілкою, широко відкритою чашечкою та округлим дном з ямкою в центрі. Ручка не збереглась. Колір чорний. Поверхня добре заглажена. Висота посудини 3 см, діаметр вінець 10,5 см (рис. 6, 8).

(2). Ніж залізний довжиною 6,2 см з вигнутою спинкою та залишками дерев'яного руків'я (рис. 6, 11).

Курган № 34 (1946 р.) був розміщений на 35 м на південний схід від кургану № 33. Висота його 0,3 м, діаметр 15—16 м. Розкопки проведені ямою розмірами 8×6 м. В кургані виявлено два поховання.

Поховання № 1 було впушеним в насип на рівень давнього ґрунту. Небіжчик лежав у скорченому положенні на правому боці, головою на південь. Біля його черепа стояла миска (1), коло ніг — куляста по-

судина (2), проти кисті лівої руки лежало пряслице (3). Можливо до цього поховання належить і миска, знайдена на відстані 0,9 м в бік південного сходу від черепа.

(1). Миска мала напівсферичну форму з загнутим всередину краєм та виділене дно. Прикрашена конічними виступами, розміщеними симетрично по краю з трьох боків. Колір темний, поверхня заглажена. Висота посудини 11 см, діаметр 29—30 см (рис. 6, 10).

(2). Кубок з напівсферичною нижньою частиною, яка переходить у пряму високу шийку. Висота посудини 8,5 см, діаметр вінець 6 см (рис. 6, 9).

(3). Пряслице біконічної форми висотою 1,5 см.

Поховання № 2 було виявлене на глибині 0,9—0,95 м.

Чотирикутна в плані могильна яма з округлими кутами (довжина — 2,15 м, ширина — 1,8 м, глибина — 1,1 м) орієнтована з північного-північного заходу на південний-південний схід. На стінках ями збереглися сліди дерева від облицювання. На дні виявлені залишки кістяка. В різних місцях ями знайдено уламки залізних стрижнів, мабуть, від шпильок.

Курган № 35 (1946 р.) розташувався на 30 м на північний схід від кургану № 34. Висота його 0,20—0,25 м, діаметр 14 м. В насипу знайдено два невеликих уламки стінок амфори. В кургані виявлено два поховання.

Поховання № 1 дитяче, знаходилось в північній частині розкопу. Від кістяка збереглась частина черепа і декілька кісток.

Поховання № 2 було відкрито в центральній частині розкопу на глибині 0,8 м від поверхні. Чотирикутна в плані могильна яма була орієнтована з північного-північного заходу на південний-південний схід. Довжина її 2,25 м, ширина 2 м, глибина 1,3 м. На дні ями виявлено залишки кістяка поганої збереженості.

Курган № 36 (1946 р.) знаходився на 30 м на північний захід від кургану № 35. Висота його 0,3 м, діаметр 12 м. Розкопки проведено ямою радіусом 3 м. В східній частині насипу на глибині 0,25 м знайдено миску, що лежала догори дном. Вона мала конічну форму з опуклими стінками і невисоким піддоном. Колір сірий. Поверхня заглажена. Висота посудини 8 см, діаметр вінець 20,5 см (рис. 6, 13).

Нижче, на глибині 0,9 м від поверхні, в центрі насипу знайдено миску напівсферичної форми з загнутим всередину краєм і трохи виділеним дном, прикрашену симетрично розміщеними з трьох боків подвійними валиками, що спускаються від краю миски на плічка. Колір темно-сірий, поверхня добре заглажена. Висота посудини 10,7 см, діаметр 40 см (рис. 6, 12). За 70 см на захід від миски виявлено уламок точильного бруска довжиною 7 см і шириною 4 см та два уламки скляних намистин.

Курган № 37 (1946 р.) був розташований на краю північної частини могильника. Висота його 2,25 м, діаметр 36 м. Розкопки проведені ямою діаметром 14 м. Прямокутна в плані могильна яма з округлими кутами була орієнтована з півночі на південь. Розміри ями донизу зменшувалися: вгорі вони становили 3,2×2,9 м, внизу — 2,7×2,4 м. Глибина ями 1 м. Зверху вона була вкрита дерев'яним накатом, що складався з товстих колод, покладених в два ряди: один — вздовж східної і західної стінок, інший — перпендикулярно до нього. Довжина поздовжніх колод — 5—5,2 м, поперечних — 3,5 м. На стінках ями збереглися сліди знаряддя, яким копалась яма, у вигляді вузьких смуг шириною 6—7 см через кожні 15—20 см. На дні ями знаходилась частина черепа і декілька дрібних кісток. В засипці ями, в північно-східній її частині, знайдено три черпаки (1; 2; 3), в північно-західному кутку — уламки ліпних посудин, в південно-східному — кубок (4), дві

Рис. 7. Речі з курганів поблизу с. Мачухи:

1-7 — курган № 37; 8, 11 — курган № 38, поховання № 2; 9, 10 — курган № 38, поховання № 1.

залізни шпильки (5), намистину (6) і бронзовий наконечник стріли (7).

На залишках накату над північно-західним і південно-західним краями ями лежали фрагменти від трьох великих посудин.

(1). Черпак високий, глекоподібної форми з напівсферичною нижньою частиною і високою шийкою, що звужується до вінець, дно плоске. Ручка не збереглася. Колір сірий. Поверхня заглажена. Висота черпака 11,6 см, діаметр 9,2 см (рис. 7, 6).

(2). Черпак мілкий з широко відкритою чашечкою. Дно округле з якою посередині. Ручка з плоским відростком високо зводиться над краєм чашечки. Колір чорний. Поверхня лощена. Висота посудини 3,6 см, діаметр вінець 10,2 см (рис. 7, 5).

(3). Черпак за формою аналогічний описаному вище. Прикрашений

різьбленим орнаментом з інкрустацією у вигляді стрічок, що спускаються від плічок до дна. Колір чорний, поверхня заглажена (рис. 7, 4).

(4). Кубок має високу конусоподібної форми шийку, яка переходить у відігнуті, плоско зрізані вінця і сплющене дно. Колір коричневий, поверхня заглажена. Висота кубка 8 см, діаметр вінця 9 см (рис. 7, 1).

(5). Дві залізні шпильки довжиною по 14 см, шляпки не збереглися (рис. 7, 7).

(6). Намистина бочкоподібної форми з корнеола довжиною 2,8 см та шириною 1,5 см (рис. 7, 2).

(7). Бронзовий дволопатекий наконечник стріли довжиною 3,3 см з шипом на втулці (рис. 7, 3).

Курган № 38 (1946 р.) знаходився за 38—40 м від кургану № 32. Висота його 0,5 м, діаметр 15—16 м. В кургані виявлено два поховання.

Поховання № 1 було відкрито в північній частині кургану на глибині 0,5 м. Від похованого збереглися кістки ніг, накриті зверху мискою (1). Поряд з нею стояв горщик (2).

(1). Миска напівсферичної форми з трохи загнутим всередину краєм і виділеним дном. Зсередини прикрашена наколами, які з зовнішнього боку утворюють опуклини. По краю миски з трьох боків є виступи конічної форми. Колір чорний. Поверхня заглажена. Висота миски 15 см, діаметр вінця 34 см (рис. 7, 10).

(2). Горщик має форму витягнутої банки. Прикрашений наліпним валиком, розміщеним під вінцями, і наколами, що утворюють з внутрішнього боку опуклини. Колір коричневий. Поверхня заглажена. Висота горщика 19 см, діаметр вінця 15 см (рис. 7, 9).

Поховання № 2 знаходилось на глибині 0,7 м. Майже квадратна в плані могильна яма з округлими кутами (довжина — 2,9 м, ширина — 2,8 м, глибина — 1 м) орієнтована з північного-північного заходу на південний-південний схід. Стінки і дно ями були обкладені деревом. В південно-східному кутку краї облицювання обпалені. Кістяк не виявлений.

В заповненні ями знайдено фрагменти товстостінної посудини і уламків ручки черпака, на дні, в південно-західному кутку — миску, що лежала догори дном (1), біля східної стінки — черпак (2), в центрі ями — горщик (3), уламок залізного ножа з ознаками дерев'яного руків'я, три уламки залізних стрижнів, напевно, від шпильки та дрібні уламки скляної намистини зеленувато-голубуватого кольору.

(1). Миска напівсферичної форми з загнутим всередину краєм. Дно виділене. Діаметр вінця 45 см.

(2). Черпак з мілкою, широко відкритою чашечкою і ручкою, що високо зводиться над краєм. Дно округле з ямкою посередині. Перехід від шийки до тулуба виділений ребром. Прикрашений різьбленим орнаментом у вигляді трикутників. Колір чорний. Поверхня заглажена (рис. 7, 11).

(3). Горщик грубуватої виробки з короткою виділеною шийкою, відігнутими вінцями та широким дном. Колір чорний (рис. 7, 8).

КУРГАНЫ БЛИЗ с. МАЧУХА НА ПОЛТАВЩИНЕ

Резюме

Статья посвящена публикации курганов скифского времени близ с. Мачуха Полтавского района и области, исследованных М. Я. Рудинским в 1923—1925, 1929, 1946 годах. Полученные материалы являются важным источником по истории и археологии этого периода в бассейне р. Ворсклы.

Могильник открыт в 1922 г. М. Я. Рудинским и состоял из 160 невысоких насыпей. Из раскопанных 38 курганов большинство датируется VI в. до н. э. и только пять— V в. до н. э. В курганах было по одному погребению в неглубоких ямах с деревянным сооружением внутри. Встречались захоронения и в простых грунтовых ямах. Несколько захоронений находилось в насыпи курганов. Погребения одиночные, в пяти могилах обнаружены парные, в одном — тройное. Погребенные лежали на спине, головой на юг или с отклонением к востоку—западу. Скорченные захоронения с аналогичной ориентацией встречены в насыпи.

Инвентарь погребений довольно однообразный и состоял из керамики, небольшого количества предметов вооружения, конской узда и украшений.

В могилах VI в. до н. э. керамика представлена определенным набором посуды (черпаки, миски, кубки, горшки с валиком под венчиками), характерной для памятников этого времени бассейна р. Ворсклы и Лесостепного Правобережья. В курганах V в. до н. э. такие горшки отсутствуют. Вместо них встречаются горшки грубоватой выделки, украшенные проколами и пальцевыми ямками по венчику. Предметы вооружения и конской узды представлены изделиями, общими для скифской культуры Юго-Восточной Европы. Обращает внимание наличие среди украшений в захоронениях VI в. до н. э. большого количества бус.

Могильник принадлежал оседлому населению, поселение которого находилось рядом, по другую сторону яра в урочище «Десяте поле», частично исследованное М. Я. Рудинским в 1946 г.